

II
41.414

Теолошки погледи

ВЕРСКО-НАУЧНИ ЧАСОПИС

БЕОГРАД 1986

ГОДИНА XVIII.

БРОЈ 1-2

ПУСТИЊАК ОХРИДСКИ

Пустуиња, то је самоћа. Сви пустињаци били су велики самотници. И сви самотници носили су пустињу у себи и осећали је око себе, све и да нису у њој живели. Али није свака самоћа благословена нити је свака пустиња спасоносна. Јер постоје многе осаме у свету и смисао њихов је различит. Има пустињака Бога ради и такво пустињаштво је најузвишеније. Сви отшелници, богоугодници и пророци ишли су том уском стазом, путем које је име Самоодрицање, Напуштање светских блага, Повлачење у себе. Та осамљеност је релативна и привремена, јер прави пустињаци не остају сасвим сами: њима се раније или касније придружује Вечни Сапутник. И тако пустиња постаје мост између неба и земље, Бога и човека. А када људи осете да из пустиње зрачи духовна сила, они похрле Источнику и сами. Но има пустињака и међу генијима или херојима и свима онима који као „светионници човечанства” стоје у средишту светских збивања. Њихова осамљеност расте у правој сразмери са величином њихове жртве, на коју маса одговара прогонима или неразумевањем. Постоји, најазад, уклетачамотиња човекомрзаца и егоиста, манијака и лажних пророка који прво беже од људи, да би завршили бекством од себе самих. То је духовна пустиња, а не пустиња. Владика Николај Велимировић за такву усамљеност није знао, али је испитао на себи пустињачки живот светих људи, а самотовао је често и као друштвени реформатор. Охрид је био његова пустиња, као што је Ловћен био Његошева. Његов таленат је дошао до изражаја пре тога, још уочи балканских ратова, али све што је у њему било најсветије и најдубље накупило се, изградило и разрасло ту, крај Охридског Језера, између 1920 и 1930 године, у сенци охридских манастира. Одатле се расипају сви благородни и животодавни зраци његова пастирског делања међу људима. Ко то није осетио или разумео, тај није схватио Владика Николаја.

МИСТИКА ИЛИ РЕЛИГИОЗНА ПОЕЗИЈА

Мало је која реч била код нас толико профанисана и злоупотребљавана као „мистика“ или „мистицизам“. Подражавајући француске „слободне мислиоце“, наши безбожници су изједначавали мистику са фантастиком, окултизмом и мрачњаштвом. Они „умеренији“ називали су мистиком сваког умеренијег религиозног човека или сваког песника који би се усудио да говори о Богу. За њих је мистика била синоним религије. А ту недавно, у својој књизи „Његошу књига дубоке оданости“, Исидора Секулић је превршила сваку меру тврдећи да је Његош познавао „мистику коцке“. Из тога се види да српска „интелигенција“ није у том погледу никада имала пречишћене појмове и да реч мистика за њу нема одређено значење. Зато, пре него што се провери да ли је Владика Николај био мистик — како то већ деценијама тврде наши „мудраци“ — треба тој речи вратити прави смисао. О хришћанској мистици може бити говора само онда, када је у питању доживљено присуство Божје, као знак интуитивног богопознања и конкретног јединства са Реалношћу, праћено феноменима који се могу глобално означити појмом „теозис“ — обожење човека. На основу тог критеријума, проучене су овде „Молитва на језеру“ највише потсећа на Псалме Давидове и „Подражавање Христу“. Но да ли је то мистична поезија слична оној Симеона Новог Богослова, Јована од Крста и Томе Кемписког или је по среди религиозна поезија као одраз и пратилац једног подвижничког живота? На трагове аскетизма наилази се у „Молитвама на језеру“ већ у почетку, али сваки аскетизам не мора да уроди мистицизмом. Неке молитве се односе очигледно на пут аскетског очишћења — „*via purgativa*“:

„Одаја душе моје није изветрена, а Ти куцаш на врата, страшни Душе Свети. Само један тренутак, док изветрим одају од нечистих духова, па ћу ти отворити. Јер овако и да отворим, Ти не би ушао у одају пуну ружна задаха, и удаљио би се од мојих врата за навек. Само један тренутак, молим Ти се, највећи госте мој! — Ах, стиде мој и жалости моја, како се отеже овај један тренутак! Још мало, и цели мој век на земљи сместиће се у онај тренутак. А ти стрпљиво чекаш пред вратима и ослушкујеш мој дах. — Дрски су незвани гости у мени, дрски и веома множице. Поћем ли да отворим прозор, они ми затежу руке назад. Поћем ли к вратима, да осетим Твоје животворно присуство, они ми се спутавају око ногу. Везаше ме навике на њихов гадан задах, па стрепим од свежине и дрхтим од новине. Ах, само да не одоцним да Теби врата отворим! — Но ево и по цену смрти свог ропског живота, ја ћу отворити све прозоре широм и именом Пречисте Девојке и Сина Њеног изјурићу из себе све пакосне господаре и тиране душе моје. А Ти кад ућеш, оживећеш моју лешину Твојим животворним дахом, Твојом младалачком снагом, Твојом љубавном росом“.

У другој молитви Владика сведочи да се постом ослобађао свих овосветских веза, у жељи да постигне „голотину душе“: „Постом радостим наду моју у Тебе, грјадушчи Господе мој. Пост убрзава моју припрему за долазак Твој, једино чекање мојих дана и ноћи. Пост отађава тело моје да би се и оно што

остане могло лакше осветлити духом. Чекајући Тебе не желим, да се храним крвљу нити живот да одузимам. Да би радост мога чекања и животиње осетиле. Но заиста, неће ме уздржавање од јела спасти. Ма се хранио песком из језера, Ти ми нећеш доћи, ако пост не уђе дубље у душу моју. Сазнадох кроз молитву своју, да је телесни пост више симбол правог поста, врло користан за почетника у нади у Тебе, но врло тегобан за онога, ко само при њему остане. Зато унесох пост и у душу своју, да је очистим од многих дрских вереника и као девојку спреим за Тебе. И унесох пост у мој ум, да одагнам из њега маштања о светским стварима и разорим све ваздушне куле, сазидане од тих маштања. Да би ум мој био испражњен од света и спреман, да прими Мудрост Твоју. И унесох пост у срце своје, да бих њиме уморио све страсти и пристрастности светске. Да би небески мир неисказано владао срцем мојим кад бурни Дух Твој наиђе”.

Велики део књиге посвећен је молитвама и медитацијама које би могле спадаати у „*via illuminativa*“. Нови Псалмопевац изгледа спреман да прими Бога. Сви услови за мистичко зрење као да су испуњени: љубав, вера, активна контемплација: „Вера Те моја види, Господе. Она је светлост и даљновид очију мојих. Вера је моја осећање свеприсутства Твога. Она ми привија колена к земљи и уздиже руке к небу. Вера је моја додир душе моје с Тобом. Она покреће срце моје на игру и грло моје на песму. Кад се ласта приближује, ластавчићи се узнемире у гнезду. Јер и на даљини осећају долазак мајке... Нада Те моја чека, Господе. Ишчекивање Тебе једина је садржина и једини смисао мога Сутра и Прекосутра. Трава ишчекује росу, и не вара се. Планина ишчекује громове, и не вара се. Кртица под земљом ишчекује оброк свој, и не вара се. Ишчекивања свих бића Ти задовољаваш. Ја ишчекујем Тебе, и Ти ми ходиш у сусрет. Према брзини мога хода к Теби и Ти прилазиш к мени... Други саде суве штапове у земљу, и надају се зеленилу и плоду. А по мојој њиви посејано је живо семе које се зелени и доноси плода. Моја нада у Тебе није гатња но извесност исто онаква као што се сунце мора родити са Истока и као што добро семе, посејано у добру земљу, мора нићи. Твоја је њива, и Ти си и сејач и семе. Дођи, Господе, моја Те нада чека“. Али Бог не долази, онај Бог из „*unio mystica*“, Бог Таворске светлости, мада је Владика иначе осећао присуство Божје: „Твоја посета, Снаго моја, доноси снаге свакој твари. Као у празне лампе, налеваш уља у сваку од њих и почињу горети. Благо оном, ко Тебе прими у своју празнину, напуниће се и гореће“ („Молитве на језеру”).

На другом месту, у „Религији Његошевој“, он вели за „Ловћенског пустињака“ — Његоша: „Тражио је и није нашао, куцао је и није му се отворило. Тада је он осетио — како то само песничка душа може осетити — да је „небо над њим затворено и да му не слуша плача ни молитве“. Да ли би се те речи могле применити и на Владика Николаја? У том случају, његова лична трагедија била би већа од Његошеве, баш зато што је био ближи Цркви и црквеном животу. Има у „Молитвама на језеру“ личних исповести и јаука једне рањене душе од којих се цепају небеса: „Дижем руке к Теби, Пастору мој,

но руке моје не досежу далеко. Залуд се овца у рупи пропиње к врху, ако се пастир не сагне к њој, неће се спасти. Благодат Твоја досеже даље од сунчаних зрака. Дохвати се руке моје и изведи ме из тамнице. Само један зрак Твоје благодати — и дићи ћу се на крила орловска... Приђи ми ближе, и још ближе, величанствени Душе Истине. Приђи и уђи у мене дубље него што светлост и ваздух улазе. Гле, без светлости могу целу ноћ провести, а без Тебе не могу ни у постељу лећи? И без ваздуха могу десет корака корачати, а без Тебе не могу ниједан. Усели се у душу моју дубље него што Те мисао моја може следити. Сва васиона не може душу моју охрабрити да истраје у девичанству, ако је Ти не охрабриш“.

Како су ови крици могли остати без одјека, без одговора? Сви они који хоће да Владiku Николаја по сваку цену начине мистиком, наћи ће се у безизлазном положају и неће бити у стању да одговоре на ово питање. А одговор је само један: Владика је био испосник и песник, а не мистик. Његова интуиција је била емоционална, а не мистичне природе. И то нипошто не умањује његову вредност и значај. Међу хришћанским светитељима, па и оним највећим, било је релативно мало правих мистика. Мистичка надареност је посебни дар — „харизма“ који не зависи искључиво од човечје воље и његове светости него од благодати Божје. Никаквим подвизима, никаквим аскетским методама не може се унапред осигурати мистични доживљај или „теозис“. Али мистика није једини пут богопознања. Постоји богопознање као контемплација природе, као интуиција знакова и симбола у природи. И Владика Николој је умео да Бога види пре свега у природи, у Божјој творевини. Као читалац „књиге природе“, као тајновидац симбола, он по своме духовном типу припада једној великој породици која иде од Оригена, преко Источних Отаца, до Фрање Асизског.

Мистик се одликује од религиозног песника својим ставом према природи: он увек помало зазире од природе и види првенствено њено „наличје“, како је то лепо рекао сам Епископ Николај. На другој страни мисли се одриче уметности, јер га она везује за овај видљиви свет и „царство земаљско“. Па ипак, кад год хоће да на неки начин људима пренесе своје мистичко искуство, да га објасни, забележи и спасе од заборавља, мисли је принуђен да и сам прибегне уметничким средствима, да свој доживљај изрази песничким или сликарским језиком. То се најбоље види на примеру светог Јована од Крста, Тај шпански мистик био је рођени уметник и свестрано уметнички обдарен, човек истанчаног укуса и ретке сензибилности. Не зна се да ли је био већи као песник и мучизар или као сликар и вајар. У борби са собом, у мистичком успону на „брег Кармел“, он је покушао да пригуши своје уметничке дарове. Али у томе је само делимично успео. Јер чим је покушао да своје мистичне визије искаже, потиснути уметник у њему је проговорио снажније него икад, остављајући нам своје „Духовне песме“, а у сликарству визију Распетога из Авиле и лик Христа који му се јавио, сачуван у Сеговији. Уствари, нема мистичне поезије у правом смислу речи. У тренутку „белог усијања“ и екстазе, мистик не помишља на неки стваралачки

акт и неспособан је за њега. Целим својим бићем он стреми Љубљеноме. Свет је за њега ништавило, а Бог — све. Оно што до нас долази, то је само пост-мистичка поезија, репродукција виђеног и доживљеног, вербална или пиктурална реконструкција једног екстатичног стања. И таква поезија препознаје се одмах, зато што је писана нарочитим језиком, заједничким свим мистцима. „Молитве на језеру“ немају те и такве карактеристике. То су песме у прози једног дубоко религиозног човека, пуне метафора песничких фигура и реторских мајсторија. Али у „Молитвама на језеру“ постоји извесна мистична тежња и покушај да се одрекне свега видљивог. Нема сумње да је та књига плод једне унутрашње борбе. Она је написана 1922. године, само годину дана после пантеистички инспирисаних „Речи о Свечовеку“, али осећа се да је између та два дела преваљен огроман пут. „Молитве на језеру“ означавају повратак ортодоксији, аскетизму, традицији и „класичном“ монаштву. Међутим, Владика ту још тражи себе, свој духовни пут и стил, ломи се између мистичког и природног богопознања, не знајући да већ сав припада овом другом и по свом религиозном типу и по реторско-поетским квалитетима свога талента.

ВИЗИЈА СВЕМИРА

Владика Николај био је здрав српски сељак, родом из маленог Лелића у некадашњој Ваљевској нахији која је Србији за последњих 150 година дала многе велике људе: браћу Ненадовиће из првог српског устанка и проту Матију Ненадовића, књижевнике Љубомира Ненадовића и Милована Глишића, философа Божидача Кнежевића и низ других научника, свештеника и војсковођа. Био је дакле, „човек из народа“ и човек природе. На своје сељачко порекло и свој родни крај остао је вазда поносан. Његова највећа, ако не и једина учитељица била је природа. У природи је први пут открио и упознао Бога. Из дечачких сусрета са природом и раних размишљања о њој, изнео је, попут својих предака, дубоко уверење да нема твари без Творца ни смисла без Промисла. И то је био „камен на коме ће он сазидати своју веру. Љубав према природи приближиће га Његошу. Поједина места из „Религије Његошеве“ носе аутобиографски карактер, поглавито она која се односе на природу: „Природа пак којом се изражава дух Божји у облицима не говори о Богу тако непосредно као дух независан од материјалног света, но симболично, имагинативно, у тропима и фигурама, премда она говори исто тако јасно као и дух, да, још јасније од духа, пошто чулни свет, свет облика, није тако скривен нашем опажању као дух... Теологија значи говор о Богу. Теологија је отуда све или ништа. Цела природа и надприрода и подприрода — све је теологија... Историја планета и историја људи, историја радиоларије и историја сваког лептира, и сваког зрна песка, и сваке капи воде, и сваког зрака светлости — теологија. Ако цела природа није теологија, онда теологија није ништа или природа није ништа. Ако цела природа не говори о Богу, ко ће онда веровати Исаију и Павлу и Карлајлу и Божи Кнежевићу“. Млади монах Нико-

лај већ је ускладио свој глас са богонадахнутим хором Светих Отаца. Не подсећа ли он на блаженог Теодорита који овако писаше: „Разгледајте природу видљивих твари, њихов положај, поредак, стање кретања, сразмеру, красоту, дивоту, величину, корисност, пријатност, разноврсност, промену; погледајте како промисао Божји из сваке части творевине навире на нас, очитује себе, објављује себе; погледајте, он је очигледан на небу и небеским светлима; сунцу, месецу и звездама; он је очигледан у ваздуху, у облацима, на копну и мору, у свему што је на земљи; очигледан је у растињу, трави и семењу; очигледан је у лицима словесним и бесловесним, у гмизавцима, у птицама, у рибама, у водоземцима, у кротким и свирепима, у питомима и дивљима. Расудите сами: ко држи небеске сводове?”

Али контемплација природе не води обавезно Христу у наручје, јер нема безопасних путева људског духа. Видевши Бога у свему, људи, па и читаве цивилизације, долазили су на помисао да је све — Бог, да постоји само Бог, да нема битне разлике између твари и Творца. Владика Николај прошао је и кроз то искушење. Пантеизам га није привлачио из пуне радозналости. Њега је засенила мисао далеке Индије. Тамо је он нашао величанство природе сједињено са очаравајућим блеском једне старе културе и њеном философијом природе. Утицај браманизма и Веданта најосетливији је у његовим „Речима о Свечовеку”. Цело је инспирисано идејом о космичком свејединству: све је у свему. Вациона је ту налик на један циновски лабораторијум који се прерађује и непрекидно обнавља. Одатле и учење о метемпсихози — сељењу душа и универсалном братству, не само међу људима него између органског и неорганског света. У „Речима о Свечовеку” има понешто од свега тога, мада то није философски или религиозни систем у правом смислу речи. Уопште, Владичин пантеизам у тој књизи има више песнички него философски карактер:

„Нека су благословене рибе, сестре наше, које ће се помешати с нашим телом и нашом душом. Свето је јело које једемо, јер је од Бога, нека би нас осветило. Наше је јело које једемо, јер је од наших рођених предака; нека би пробудило у нашем срцу осећај братства свечовечанскога. Пођите рибе у срце наше, као свој у своје, и измирите се с њим, и учините га измирљивим . . . “

„Ми смо крвни сродници — ја и ово гробље . . .

Ми смо крвни сродници — ја и ждрал . . .

Ми смо крвни сродници — ја и рода . . .

Ми смо крвни сродници — ја и бор . . .

Ми смо крвни сродници — ја и ветар . . .

Ми смо крвни сродници — ја и океан . . .

Или овај дијалог снежних пахуљица:

„Прва пахуљица: ја сам становала у мозгу једног моћног краља. Била сам инструменат његовог мишљења, његових планова. Краљ је умро, ја сам се извукла из његовог леша, испарила у облаке и доспела овамо. Ми, вода, смо још највећа моћ на овој планети. Људи су само капље, пахуљице, немоћне, јер су одбојне и одељене. Кад

Свечовек дође, људске пахуљице постаће као вода, премоћна у океанима и леденим бреговима. А Свечовеку је име као и нама: МИ.

„Друга пахуљица: ја сам била сузом у оку једног сиротана, одатле сам канула на гроб његове мајке, а одатле опет испарила у облаке, хитрокрила гласница једног бола. — Земља је бојиште воде и ватре, човек је споредно. Но и човек је бојиште те исте борбе између нас и нашег огњеног противника. Ипак човек је више вода него ватра, и царство људи је углавном царство воде. Водом он изражава и оно што је најбоље у њему — свој бол“.

Најзад, још два афоризма, увек у истом стилу:

„Поштуј штап којим се поштапаш, — гле, можда је никао из срца твога оца; и траву коју газиш, — можда је из које твоје мајке... Кад удишемо ваздух, фараони египатски улазе у наша плућа; и кад мислимо, они држе веће на дну наше душе. Они су колевка наша, а ми гробови њихови“.

Најлепша је „Легенда о три зрака“ коју је овде због њене дужине немогуће наводити. Прича се ту о зрацима који једне вечери закаснише да узлете на сунце и остадоше на земљи. Захваћени кругом опште мене и преображаја, они се убијају међусобно, не знајући да су браћа. На крају, препознају један другог и враћају се на сунце.

Све те истине беху откривене Ананди — Враном Гаврану, крај једног језера на коме је имао многа виђења.

Да се Владика Николај угледао на књижевност браманизма и хиндуизма, то је ван сваке сумње. Дужност је књижевне критике, међутим, да пронађе текстове из којих је он позајмљивао извесне идеје или олице. То до данас није било учињено. За сада се само може указати на неке сличности са поемом „Матсија Пурана“, где млади кнез Камадамана вели своме оцу: „Оче мој драги, ја проживех хиљаде живота. Страдах од смрти и старости стотину пута. Познадох спајање са женама и раздвајање од њих. Бејаш трава и грм, лијана и дрво... Бејаш демон, вампир и чувар земаљских блага; бејаш дух речних вода и нимфа небеска, а бејаш и краљем змија демонских“. Није мање занимљив ни разговор између божанског детета-Вишну и бога Индре. Вишну му се обраћа речима: „Видех мраве, о Индра, где пролазе у дугој поворци. Сваки је од њих био једном као ти, Индра, сваки се од њих својим побожним делима уздигао до краља богова. Али сада, преко безбројних преображаја, сваки је поново постао мрав. Та војска, то је војска некадашњих Индра“. Но у Владике Николаја није јасно изражена мисао да се кроз циклус метемпсихозе иде постепеном усавршавању. Самим тим код њега нема ни презирања материје, ни учења о природној хијерархији, што је код древних Египћана било још јаче наглашено него код Индуса. Веру у универсално братство људи и природе Владика није морао тражити у Индији. Та вера је постојала, иако у другом облику, и код хришћанских светитеља. Неколико стихова из „Песме сунцу од св. Фрање Асишког то речито потврђују :

„Слава Ти, Господе мој, и свима створењима, а надасве господару и брату Сунцу...“

Слава Ти, Господе мој, за сестру Луну и звезде . . .

Слава Ти, Господе мој, за брата Ветра, и за ваздух, и облаке и лахоре свих времена.

Слава Ти, Господе мој, за брата Огња, којим осветљаваш ноћи.

Слава Ти, Господе мој, за сестру и мајку нашу Земљу која нас води и носи, и која рађа плодове разне, и цвеће разнобојно и траву”.

Осећа се одмах да св. Фрања Асишки и писац „Речи о Свечовеку” немају иста осећања према природи и још мање истоветну концепцију природе. Природољубац из Асизија и не помишља на неко монистичко стапање твари и Творца. Он природу воли као дело Божје. То је преображена природа виђена очима преображеног човека: предосећање „новог неба и нове земље”. Братство између човека и природе, то је братство између створова Божјих које опомиње на заједничког Оца. Сва природа је човекова сестра, зато што потиче из истог извора и сва природа прославља Творца, зато што се кроз Богочовека и она препородила. У „Речима о Свечовеку”, природа се често изједначава са Богом, она и јесте Бог. Природа, и човек су само различити видови једног истог бића. Владика Николај хтео је да сагледа све бездане пантеизма, да све проживи и проосети, пре него што се лично уверио у лажност једне науке и супериорност хришћанске религије. И кад се једном одлучио да предузме тај заобилазни пут кроз прашуму индијске философије, он је неустрашиво загазио у њу, кршећи најтеже препреке, све док пред собом није угледао божанску светлост Христове Истине. „Речи о Свечовеку”, сведоче поред каквих је амбиса, замки и сумњи пролазила његова вера. Десет година раније, правдајући стрампутичења Његошева, Владика Николај није ни слутио да је у исти мах образложио и свој случај: „Његош није могао не исказати своје мисли. Замислимо да их је он скрио и да оне нису дошле до нашег сазнања. Куд и камо би тада Његош друкчији био у нашим очима, куд и камо лојалнији, дисциплинованији, конвенционалнији, „владичественији”, срећнији; тј, куд и камо би ми даље били од правог познавања његове огњене душе. Да се он уздржао од својих скептичких и агностичких реченица, нама би била остала неоткривена једна пространа страна његовог унутарњег живота. Но не може прави песник један део својих мисли да изрази, а други да задржи и прећути; то сасвим није у власти његовој, као што није у власти вулкана, да задржи лаву а избаци сам пепео. Његош је морао да пева како је певао; он сам није био у стању да цензурише појаву своје унутрашњости”. И Владика Николај је морао да се искаже докраја, премда му то није било лако. И зато његове речи треба схватити као ерупцију и духовно „пражњење”, а уједно као јавну исповест и очишћење:

„Душа ствари старија је од душе човека. Пре но што беше човек, ствари бежу; и пре но што се човек прели душом, душа плавља све ствари на земљи. Старија је душа ствари, старија од душе човеке и разумнија. . . Васиона гледа и шути. Ваше лице, њено је лице, тело ваше, њено је тело, болови ваши њени су болови, уздаси ваши њени су уздаси. . . Ти сазнајеш не зато што ти сазнајеш него зато што Земља, Земља сазнаје, зато што и ти сазнајеш . . . Некакво

божанство се распада кроз нас, атоме своје. О, зраци, бели, како је болно бити атом! Јер атом значи немоћ и нечујну агонију” Свет ће се избавити од те дуге агоније доласком Свечовека, у коме ће се цело човечанство сјединити са природом. Када ће он доћи? „Да би земља спасла човека, сина свога, она има сва да постане човек. А кад сва земља прође кроз човека, човек ће онда доспети до Свечовека”^{*)}). Свога Свечовека Владика Николај назива Месијом и каже за њега да га је „родила девојка Мириам”. Његова етика је слична Христовој и није искључено да је Владика, говорећи о „измирењу богова; у први мах помишљао на синтезу браманизма и хришћанства. Била је то утопија коју он, уосталом, никада и није отворено проповедао. И карактеристично је да је „Речи о Свечовеку” издао без потписа. Оно што је Владикү одвратило од пантеизма, то је био недостатак љубави. У пантеизму нема места за праву љубав, јер је за љубав потребно двоје. Пантеистичка љубав је увек у суштини љубав према себи, а не према другоме; то је самозаљубљеност и самообожавање бића, космички нарцисизам. У једном тренутку, рекло би се да се у „Речима о Свечовеку” може наићи на обећање љубави. Једна мала змија, попевши се на раме Врана Гаврана, пита га бојажљиво:

„Да ли ће и мене Новорођени волети? Гле, ја сам најомрзнутија и најзгаженија од свих створења. О како сам и ја, жељна милоште и љубави!

— Хоће, сестро, одговара Вран. Свечовек ће и тебе волети матерински.

„И узме змију на руке, пољуби је и спусти на земљу. А змија се засија као сунчев пипав зрак, полете и изгуби се међу зрацима што трепсраху око главе Вран Гавранове”.

Да ли је то била обмана или самообмана Вран Гаврана? Јер узалуд се обрадовала „малоглава змија”. Гавранов Свечовек неће волети њу, као змију, него ће је волети као саставни део свејединства и себе сама. Да би стекла право на љубав, змија треба да се одрекне себе, мора престати да буде оно што је. Безличност, безразличитост и егоизам, то су квалитети пантеистичке псевдољубави. Ко зна, можда је Владика Николај дошао до тог сазнања баш размишљајући о питању „малоглаве змије”.

У суштини, можда би било најисправније посматрати „Речи о Свечовеку” као поетску и алегоричну слику унутрашње борбе самог Владике Николаја или, у ширем смислу, као одраз духовне еволуције човечанства од пантеистичког Свечовека до Свечовека—Месије, Христа.

^{*)} — У предговору Владичине књиге „Једини човскољубац”, Др Димитрије Најдановић подвлачи да су „Речи о Свечовеку” одговор на „Тако говорише Заратустра” од Фридриха Ницеа. Заиста, Владика Николај у више наврата критикује „надчовека” кога назива „надчовечуљком”. Али тај полемички карактер дела у односу на Ницеа је секундаран у поређењу са Владичином позитивном тежњом да свестрано разради идеју Достојевског о Свечовеку.

АПОЛОГЕТИКА

Зрело доба Владике Николаја Велимировића биће у знаку његове потпуне преданости Цркви и апологетској борби. Оно, према томе, пре спада у историју Цркве и религиозне мисли него у историју књижевности. Али није безначајно пратити Владичин развој и у том раздобљу, с обзиром да је тада дошло до његовог коначног формирања. Око 1930 године, он пише своје „Симболе и сигнале“, Хомологију“ и „*Rat* и Библију“, религиозно-философска дела која се у много већој мери надовезују на „Религију Његошеву“ него на „Речи о Свечовеку“. Суштина његова учења налази се углавном у тим књигама. Космологија је остала у средишту пишчева интереса, и бацила у засенак његову теодицеју, христологију и еклезиологију. Али та космологија, насупрот „*Речима о Свечовеку*“, има сада хришћански карактер и тенденцију, а понајчешће је у служби апологетике. Склоност ка парадоксима јача је него икада. У намери да потпуно сузбије деизам и материјализам, Владика не преза од тога да своје мисли изрази у врло смелој и крајње парадоксалној форми. „Номологија“ у први мах збуњује својом парадоксалношћу и доводи у недоумицу. Владика Николај ту аподиктички гврди да природни закон уопште не постоји: „Јер је закон у суштини својој ствар свеснога разума. Са обе стране закон претпоставља свестан разум; са стране онога који даје закон и са стране онога који прима закон. Недостаје ли свестан разум, закон није закон него нешто сасвим друго, са другим и друкчијим назвањем... Према томе, нити природа може дати законе нити их може усвојити. А из тога следује, да такозвани природни закони и не постоје... Један је савршен и непогрешив Законодавац. И један је само закон његов. То је закон морални, од Бога јављен и објављен човеку и за човека“. Отуда произлази да су чуда сасвим нормална појава. Чуда се не догађају „*supra, contra et praeter naturam*“, већ су она природна последица моралног закона. Исто тако, не постоје ни социјални или историски закони који би били изван моралног закона. Историја се одвија по промислу Божјем и своди се на неизменично извршење награда и казни Божјих: „Када се људи покорављају моралном закону Божјем и извршавају га — имају дажд и време; род у пољу, у њиви и винограду; имају хлеба до ситости; живе без страха у земљи својој; имају мир и никога се не плаше; побеђују непријатеља; расту у здрављу и множе се; осећају Бога у средини својој. — Када се људи не покорављају закону Божјем и не извршавају га — живе у страху; трпе од разних болести; храну им други отимају; падају у ропство; пате од суше; земља не рађа плод свој нити воће рађа; зверови се множе и ударају на људе и на стоку; бивају убијани мачем нападача; гину од помора; пропадају од глади; и као врхунац зла, једу децу своју“. До тих закључака Владика Николај је без сумње дошао сам, али он ипак није у том свом ставу усамљен. На Западу је Шлајермахер још у XIX веку дошао до сличних сазнања и неке његове мисли се подударављају са учењем Владике о религији: „Схватити сваку поједину ствар као део целине, сваку ограничену ствар као одраз Бесконачног, то је религија... Пред-

ставити себи сва збивања у свету као активност Божју, то је религија и то објашњава однос између факата и једне бескрајне Целине... Чудо је само религиозан назив за било који догађај... Читав свет је галерија верских слика и сваки човек се налази у средишту тога музеја”.

Као и увек у сличним приликама, тако и у овом случају, све зависи од интерпретације поменутих написа Владике Николаја. Од коментатора се захтева да им приступе са највећом пажњом. Погрешно тумачење понеког парадокса могло би их одвести до закључака да је аутор, заједно са англосаксонским пуританцима, веровао да се људи богате по мери своје праведности, другим речима, да су праведни људи и народи срећни и богати, а они грешни невољни и убоги, или обратно, чиме би се наскроз изопачила Владичина мисао. Писца и његово дело ваља овде поставити у одговарајуће историјске оквире. Владика Николај био је син једног малог народа који се преко једног столећа налазио у стању највеће напетости. У борби за своју политичку слободу и афирмацију, Србија је често доживљавала критичне часове. Током Балканских ратова и у Првом светском рату, читава народна егзистенција и будућност беху стављене на коцку. Од Владике се тражило да бодри и теши, од њега се очекивало да пророчки раскрије завесу будућности. А где би се могла наћи боља утеха него у Старом завету и у судбини Израиља? Није ли се и Србија борила за једну праведну ствар, за свој „бити или не бити”, за своје место под сунцем? О томе се расправља у знатном делу „Беседа под гором”. И тако је, преко Владике Николаја, Стари завет постао ослонац и путовођ српског народа. Победоносни исход ратова потврдио је општу веру да правда мора на крају победити, да Бог бди над својом верном паством, кажњава грешне и награђује праведне још на овом свету. Обистинила се она народна да „Правда држи земљу и градове” и обистиниле су се речи старозаветних пророка. То је био извор владичиног етичког и историског оптимизма. Случај Србије засведочио је још једном да је историја Израиља најбоља „учитељица живота”. И више од тога: да историја Израиља треба да послужи као образац и основа хришћанске философије историје. Зато су и „Хомологија” и „Рат и Библија” написани на бази старозаветног искуства, старозаветног схватања света и живота, усклађеног са хришћанским веровањем о Провиђењу. Од Владике Николаја није требало очекивати немогуће. Уколико у његовим излагањима има несавладљивих тешкоћа и приметних празнина, то је стога што нека систематизована философија хришћанске историје уопште не постоји. Њега само треба допунити. Старозаветна историја нашла је своје испуњење и оправдање у новозаветној. Хришћанска философија историје не може се изградити на космологији и историји Израиља, или бар не само на њима. Хришћанско схватање историје нераздвојно је везано за историју Цркве и еклезиологију. А када је у питању Провиђење, онда треба нагласити познату светоотачку мисао да Бог „ствара факторе а не факта” и утврдити недвоумислено да — и поред тога што је Провиђење саучесник у историји, као редитељ и осмишљање њено, — човек ипак остаје субјект историје. Без човекова

активног учешћа и његове слободe, постала би бесмислена и Христова жртва. Владика Николај јасно диференцира Божју вољу од Божјег допуштења, па према томе би погрешно било мислити да су код њега идентични Божја премудрост и Божја воља, или Бог и природа (Спиноза). У погледу чуда, религиозно искуство сведочи о могућности појаве натприродног у природномe, што не значи да је дозвољено изједначити натприродно са природним. Један руски мислилац (В. В. Зенковски) је најближе истини кад каже: „Као што благодат Божја не пориче слободу него је допуњава, претпостављајући слободно обраћање душе Богу, тако и чуда, као дејства Божја у свету, не руше поредак у свету, него га допуњавају и исправљају недостатке у животу света и људи“. Посматране под тим углом, са тим допунама и ограничењима, космолошке и историософске идеје Владике Николаја претстављају заиста необично занимљив и оригиналан прилог хришћанској мисли.

У СПЛЕТУ СИМБОЛА

Симболизам захтева религиозно настројење душе. Само религиозни људи имају смисла за симболе и дара да проникну у њихове гајне. Материјалистима симболи не казују ништа и не објашњавају ништа. За њих симболи претстављају „немүшти језик“, скуп неразумљивих знакова у којима они виде остатак сујеверја или у најбољем случају занимљив „фолклорни“ елеменат. Читав један духовни свет остаје скривен њиховим очима. Религиозан човек се не клања симболу као таквом, јер то би била идолатрија и једна варијанта материјализма, већ тражи неку вишу реалност „иза“ симбола, оно што је изван и изнад природног света, што је супра и мета-физичко. Владика Николај је био читалац и проналазач симбола, још од своје најраније младости. Њега су одувек привлачили симболи и говор симбола. Свуда око себе он је видео симболе, одгонетао њихова значења и разумевао њихову улогу у хришћанском животу. Нико ни пре ни после њега није умео да тако дубоко зарони у симболику пустиње и ватре, и укаже на значај који су ти симболи имали у животу пустињака цетињског и ловћенског — Владике Петра Петровића Његоша. Његошу се друкчије није могло ни приступити, као што се не може прићи ни осталим генијалним творевинама људског духа. Како би се иначе могле схватити „Ригведе“, и „Песма над песмама“, како „Илијада“ и „Одисеја“, како „Апокалипсис“ — та „књига са седам печата“, како божанствени Данте, тајанствени Гете или пророк Достојевски? И како наша народна поезија? Како, ако не проницањем и понирањем у њихове симболе?

И Владичине „Речи о Свечовеку“ остају за нас „књига са седам печата“. У тој књизи он је рекао много више, него што се то раније мислило. На самом почетку, он помиње Ананду — Вран Гаврана који предузима пут око света, у потрази за истином. Други део књиге биће посвећен Свечовеку чију религију исповеда Ананда. Али, ко је уствари тај Ананда? Има ли његово име неко симболичко или

митолошко значење? Под претпоставком да Ананда није тако назват случајно, објашњење те тајне може се наћи у књизи „Матсија Пурана”. Тај индуски књижевни споменик из IV века преводи и доноси у изводима Немац Цимер у својим „Митовима и симболима Индије”. Од особитог су значаја речи којима се бог Вишну претставља Маркандеви: „Ја сам првобитни васионоки човек. Он је вода. Он је извор васионе”. Није ли тај првобитни васионски човек — Свечовек Владике Николаја? Али то није све. Ананда или Ананта, што значи „Безоконачни”, био је сакрална и симболична звер бога Вишну: змија која је симболисала воду. Треба још објаснити загонетку Вран Гаврана. Зашто је у „Речима о Свечовеку” Ананда-гавран, а не Ананда-змија? Није једноставно открити какву је улогу играо гавран у симболичном свету Владике Николаја. У своме „Постанку митова”, Крапе даје податке о значењу гаврана у митологији нордијских племена и америчких црвенокожаца. Име Вран-Гавран — пише поменути немачки научник — наводи на помисао да је бог келтских помораца, пре но што је на себе узео људски облик, био гавран. Галске саге га претстављају као дива који иде по мору, налик на хеленског Ориона. Ово стога што је та птица чинила велике услуге некадашњим морепловцима: они су собом увек водили неколико птица које би касније, на пучини, пуштали. Њихов лет показивао им је правац који треба да узму да би допрли до најближег копна. Тај обичај је постојао не само у старој Норвешкој и Грчкој већ и у Индији. Он лежи у основи библиске приче о гаврану праоца Ноја (Књ. Постања — VIII, 7) ... За Индијанце Северне Америке, гавран је био велики цивилизатор, творац видљивог света. ... Орао му доноси свеже воде, од које он ствара реке и језера. Од месеца прави небеска светла: сунце, месец, звезде. ...” Не сме се заборавити да гавран*) заузима важно место у сунчаној религији Митре, где претставља први од седам степена посвећења митраистичког култа. На основу наведених чињеница може се већ боље појмити и гавран Владике Николаја. То је гавран који се претворио у човека. Он је такође циновског раста, пошто се за њега каже да је ходио са залазећим сунцем око земље, не дајући сунцу ни да зађе ни да изађе, јер жељаше Вран да види целу планету под истим нагибом сунца”. Осим тога, Вран Гавран је „Ананда”, зато што стреми бесконачности: он се не задовољава упознавањем земље већ путујући објављује долазак Свечовека и тежи да се уједини с њим. Анандино учење, најзад, може бити схваћено као нека врста посвећења у нову веру, јер људи тек и само преко њега почињу да се упознају са Свечовеком.

Можда није случајно ни то што су „Речи о Свечовеку” и „Молитве на језеру” биле написане крај обале Охридског Језера. Један путописац, описујући Охрид, вели између осталог: „Сутон. Поветарац ћарлија крошњама гигантских платана. Грактање гаврана се меша са радосним жамором живота који кључа у граду. Стотине црних птица, смештених по рушевинама и пукотинама старих зидина, долећу сваке вечери, лупајући хучно својим крилима, да посматрају

*) У грчкој митологији, гавран и змија су били посвећени богу Аполону.

град са високог дрвећа". Врло вероватно да је Владика Николај, пратећи погледом јата гавранова у хладовита предвечерја, дошао на помисао да гаврана узме за овој симбол, гаврана који прати сунце на заходу. Има неког смисла и Владичино наглашавање да су његове „Молитве” биле написане „на језеру”. То није за њега могла бити искључиво географска локализација. Чак и ако није тим речима непосредно придавао неки симболичан смисао, извесно је да је језеро, и нарочито то језеро, морало у њему пробудити многе историске и психолошке асоцијације. Нису ли и њега окружавали скромни рибари, као некада Спаситеља на обалама Галилејског и Тиверијадског Језера? Ти припрости али добродушни људи који су га са племенитим сузама у очима звали „деда Владика”, ти трудбеници са својим дугачким, правоуглим чуновима, са својим широким мрежама и товарима оребрнатих риба, потсећали су га сигурно на галилејске рибаре — „ловце људи”. Јеванђелским успоменама придруживале су се ближе, историске, а хришћанским паганске. Успомене на Охрид — грчки град Лихнидос, на Самуила, на краља Владимира, на светог Климента и Наума, пионире једне недовршене културе чији таласи већ беху допрли до Црнога Мора и руске степе. Сећање на нашу злу коб, на турску инвазију и на угушену балканску цивилизацију која би се можда на том тлу развила, у колевци овога језера и под симболом ових вода. Помисао на водену пустињу и на воду као симбол. На воде вавилонске” и воде јорданске. На „воду живу”. На бога Вишну „који је вода” и на стихове из књиге „Бхависиотарапурана:” „Водо ти си извор свих ствари и свега што постоји”. „Принцип индиференцијални и виртуални — вели румунски научник и филозоф Мирчеа Елиаде — основа свих космичких манифестација, збориште свих клица, вода симболише првобитну супстанцу из које се рађају све форме и у коју се враћају после распадања или катаклизме... Вода претходи свима формама и учествује у сваком стварању”. Владика Николај, познавалац индијске мисли и симболике, бесумње је познавао сва значења овог вечног симбола који је био симбол и његовог сопственог стваралаштва. Не рече ли његова снежна пахуљица да је „човек више вода но ватра” и да је „царство људи углавном царство воде”? Зар његов гавран није Ананда — симбол вода? И зар није рекао за Свечовека да је он оно „креативно у сребрном језеру”? Ако је симбол Владике Рада био огањ, симбол Владике Николаја била је вода. Пустињак ловћенски беше усвојио симбол мушки и активни, симбол свих мистика, иако сам то није био, а пустињак охридски — симбол песнички и пасивни. Један је пошао за Емпедоклом и Хераклитом, други за Талесом. Ватра и вода, мистика и поезија, дух и природа, то су супротни полови свих култура.

„Символи и сигнали” појавили су се 1932 године, као доказ Владичине решености да на свој симболизам утисне чисти хришћански печат. Дело је било намењено студентима болословије који су од Владике Николаја захтевали да им изложи принципе хришћанске философије. Уместо да им говори о философији, он је покушао да их упути у познавање онога што је називао „символима и сигналима”. Штета је што Владика није развио своју мисао него се ограни-

чио на неколико општепознатих примера из Библије. Тако је сунце означено као симбол самог Бога. Звезде су праведници. Камен је Христос. Злато је симбол истине, а маслина симбол избора по благодати. Семе је реч Божја итд. (Рекло би се да у своме предговору Владика Николај пориче могућност сазнавања суштине ствари, па према томе доводи у питање и вредност сваке философске или теолошке спекулације. Могуће је само читати симболе и сазнавати значење ствари, као што су учили св. Максим Исповедник и св. Симеон Нови Богослов. Ово треба довести у везу са сличном тезом коју је Владика изложио у „Религији Његошевој”. Том приликом, он је за Његоша рекао да „не мисли високо о овим умним људским спекулацијама о Богу, и сав њихов резултат редуцира он на једва што више од нуле”. Закључио је са „*ignoramus et ignorabimus*”, подвлачећи: не само *ignoramus* него *ignorabimus*”. На другој страни, „Симболи и сигнали” се узајамно допуњују са „Номологијом”, јер и ту и тамо се историја и природа свде на симболику. Хришћански симболизам као теолошка доктрина и егзегетски метод није новијег датума. Он се јавља већ у првим вековима хришћанства, захваљујући Оригену и александријској „алегоријској” школи. Али током времена дошло се до претеривања у алегоризму, тако да су поједини претставници те школе почели тврдити да је видљиви свет лицен сваке реалности, да је нека врста привићења, илузије или сна. Таквим тврђењем ишло се право спиритуалистичком монизму и пантеизму, па чак и докетизму или монофизитству. Уколико је овај свет симбол једне више реалности, ако је он мање реалан или је његова реалност „другостепена”, тиме још није речено да он уопште не постоји. Било је потребно унети у то учење један коректив, што ће учинити антиохиска школа, успостављајући на тај начин поремећену равнотежу. Судећи по свему, Владика Николај — који је знао праву меру ствари и симбола — био је ипак много ближи алегоричком симболизму александријске школе као мистичном или „реалистичном” симболизму св. Максима Исповедника и св. Симеона Новог Богослова на које се позивао. Но он је имао једномишљеника и међу својим савременицима. Неки руски религиозни мислиоци, првенствено Карсавин и Николај Берђајев, били су му идејно врло сродни. И Карсавин, као Владика Николај, одбацује теорију паралелизма. А Берђајев, скептичан према философији и „школској” теологији, прихвата симболизам („Философија слободног духа”, „Дух и реалност”).

„*Ignoramus et ignorabimus*” — „Не знамо и нећемо знати”. Те речи помало чудно звуче у устима једног православног епископа и теолога. Њих је изговорио и еминентни европски научник Ди Боа Ремон. „*Ignoramus et ignorabimus*”, то је уствари лозинка модерног агностицизма. За „*ignoramus et ignorabimus*” хватају се као дављеник за сламку сви мрачњаци и незналице, сви потајни и јавни непријатељи просвете, речју, сви они који помоћу онога „*ignorabimus*” желе да оправдају своје срамотно „*ignoramus*”. Разуме се да Владика Николај; као хришћански проповедник и апологета, није могао заступати агностицизам, а да му је као свестрано образованом човеку био стран и сваки опскурантизам. Ако је уопште могуће говорити о

неком „незнању“ Владике Николаја, онда је то „учено незнање“: Сократово „знам да ништа не знам“ и „*dosta ignorantia* Николаја Кузанског. Да би се правилно протумачио став Владике Николаја, треба се вратити источним светим оцима и сетити се полемика између св. Василија Великог и Јевномија. Учени Јевномије је тврдио да постоје речи и појмови којима се потпуно и адекватно може изразити суштина Бога и ствари. Св. Василије Велики је доказивао да човек, будући ограничено биће, није у стању да до краја позна оно што је неограничено и бесконачно — Бога, нити својим појмовима може исцрпсти суштину ствари. Човеку се, по мери Божје благодати, открива на безброј начина Божја „енергија“, али не и његова суштина. Св. Василије Велики није порицао ни науку, ни философију, ни теологију, али је увиђао њихове границе и открио њихову стварну област. Усвајајући ово учење св. Василија Великог, св. Григорија Ниског и других учитеља Цркве, Владика Николај се само придружио најчистијој православној и патристичкој традицији, а као теолог изгледа ближи апофатичком него катафатичком богословљу.

ХРИЗОСТОМ

Одавно је народ назвао Владику Николаја „Златоустим“. Паства је нагонски наслутила да има пред собом необичног човека и била је привучена оним што је у њему било од највеће вредности — даром речи. Стадо је препознало свога пастира. Иза онога коме је дата таква снага и лепота речи морала је стајати сама Реч, сам божански Логос. Поређење са Златоустим које се спонтано родило у масама верних, садржало је у себи неко пророчко предосећање. Између та два хришћанска учитеља постојале су неке дубоке и судбинске везе, извесно духовно сродство. И један и други гајили су нежну, али елементарну и неугасиву љубав према мајци. Обојица су показивали више склоности и смисла за етику него за спекулативну теологију. Као црквени радници били су истог типа: гласовити беседници, моралисти и учитељи од великог утицаја на своје доба. Повлачили су се у пустињу, пре него што су се бацили у вртлог светског живота. Оставили су за собом стотине пастирских писама и посланица. Живот су завршили у изгнанству и беди. Све је то доказ да је Владика Николај целим својим животом и радом а највише својом тешком изгнаничком смрћу, био достојан носилац имена „Златоуст“.

Ако Скерлић није уврстио Владику Николаја у своју „Историју српске књижевности“, било зато што није имао воље, или стога што му се чинило да је тадашњи јеромонах Николај био „сувише млад“, Скерлићев наследник Бранко Лазаревић је унеколико исправио ту неправду. Ниједан човек који књижевности прилази са естетским а не политичким мерилама не би данас могао оспорити овом православном епископу право да уђе у историју српске па и југословенске књижевности. Наравно, књижевности не припадају сва дела која је Владика Николај за собом оставио, већ углавном оно што је написао у времену од 1911 до 1922 године: „Религија Њего-

шева", добар део проповеди из збирке „Изнад греха и смрти" и „Беседа под гором", „Речи о Свечовеку"*) и „Молитве на језеру". Овоме би се имали додати многи драгоцени фрагменти из његова познијег, жичког периода. Своје место у књижевности Владика Николај је за-служнио као црквени беседник, религиозни песник и есејиста. Као такав он за српску књижевност нема мањи значај од онога који су имали Босие, Фенелон и Лакордер за историју француске књижевности. Бранислав Нушић је с правом унео у своју „Реторику" Владичину „Беседу о великом имену", алем-камен нашег беседништва:

„Моје одело, господо, — почиње јеромонах Николај — казује нам каква је моја проповед. Прастарог је кроја моје одело, прастара је и проповед моја. У једној речи изражена је сва моја проповед. То је опште позната реч, у свима крајевима света, у свим срцима на свима језицима. То је име неког изнад нас". После овог „*captatio benevolentiae*", у коме је подвукао своју смиреност, говорник прелази постепено на своју главну тему: „Кад Кинези гледају у разорану земљу, како из ње клија и једра један бујан живот, они погледају један другога, и са страхопоштовањем изговарају реч: ТАО. Кад Индијанци покрај Ганга посмотре раскош у броју и облику и боји живота испред себе и око себе, кад виде дебели Ганг и прозрачну атмосферу изнад њега, они се погледају и са умилношћу изговарају реч: БРАМА. Кад Арабљани путују ноћу са својим караванима по пешчаној пустињи и виде над својим главама златну звездану прашину, расејану по кадифеном небеском тепиху, они се згледају и са одушевљењем изговарају реч: АЛАХ. Кад Египћани гледају у сунце, које се сваког јутра огледа у Нилу, они се згледају и изговарају реч: ПТА. Кад Грци гледају на тело човечје, они се задиве лепоти његовој, и погледавши се изговарају реч: ЗЕВС. Кад стари Словени осмотре црне облаке испресецање црвеним муњама и наоружане силним громовима, они у страху изговарају реч: ПЕРУН. Кад ми хришћани осмотримо све то, кад видимо плодну разорану земљу, која се почиње одевати зеленилом, и кад видимо раскош земаљских производа, и звезде над собом у ноћи, и сунце после ноћи, и тело човечје у лепоти његовој, ми се огледамо и с љубављу изговарамо реч: БОГ". Од Његоша па до дана данашњег нису из српске душе потекле Богу речи милозвучније, речи искреније и топлије побожности него што су биле речи којима је богољубиви јеромонах Николај исклесао своју „Беседу о великом имену". По своме узвишеном и свечаном тону, класичној одмерености и стилу, ова беседа стаје у ред Державинове оде „Бог" и Његошеве оде „Црногорац к свемогућем Богу".

Било је несравњено лакше указати на разлику између мистичне поезије и религиозног песништва Владике Николаја, него одредити где код њега престаје поезија, а где почиње реторика. Нејасне границе између поезије и реторике иду редовно на штету оној првој, али зато поезија, са своје стране, често храни и обогаћује реторику. Ни код једног српског песника XX века неће се наћи на толико оби-

*) Уз резерве и примедбе које му је ставио Бранко Лазаревић у погледу језика, у чланку „Николај Велимировић" („Импresiје из књижевности" — Свеска друга, Геца Кон, Београд, 1924).

ље метафора и такво богатство стилских фигура као код Владике Николаја. Онима који у то сумњају, ваља само дати у руке „Речи о Свечовеку” и „Молитве на језеру”. Владика-песник огледа се и у изванредним описима природних појава којима симболично илуструје и украшава своја излагања. Нека је дозвољено да се наведе бар један такав опис, узет насумце из „Вере образованих људи”: „Јато тица. Како диван приказ! Никад једна тица не оставља утисак тако опојне лепоте као јато тица. Нити је јато тица икад тако красно као кад падне на земљу и седи на земљи као у лету, када долеће и одлеће. Замислите милијарду тица једне врсте. Замислите их све црвене. И оне долећу и падају на земљу, и остају на земљи. Нова милијарда долеће и пада, и остаје. И опет нова, и нова. Тако кроз векове, и векове. Безбројна јата, безбројне милијарде тица. Остајући на земљи, оне под разним утицајима мењају боју. Једне постају тамно црвене, друге црне, треће шарене, четврте беле. И замислите да сва та безбројна јата, безбројне милијарде тица, по некој свемоћној команди дигну се са земље и полете. Беле су у већини, и њихова густа јата предњаче. За њима су шарене, па црвене, па црне. Бела јата лете брзо и весело, а остала по реду све трмије и невеселије. Сунце би било потпуно заклоњено, и земља би се покрила мраком... Безбројне милијарде душа људских већ до сада су долетеле и пале на земљу. Све у крв оденуте, као у црвену порфиру. То је знак радости Створитеља њиховог. Безбројне милијарде до сада — а у оно време, када Бог даде обећање. Аврам немаше ниједног детета! Безбројне милијарде само до сада — да ли има више звезда на небу?”. Или овај опис из „Речи о Свечовеку”: „Луна се колуташе кроз прамене облаке играјући се као делфин кроз пену бурног мора” (поглавље „Под медвећом шапом”).

Владика Николај се није бавио књижевном критиком и није писао литерарне есеје. Али било је довољно да напише један једини, па да одмах стане на чело српских есејиста. Тај есеј је „Религија Његошева”. И то је било прво његово књижевно дело! Ако у том књижевном роду постоји савршенство, онда је оно остварено у „Религији Његошевој”. Све лепоте су у том делу сједињене и све норме испуњене: инопирација, јединство садржаја и форме, дубина мисли, склад и пропорционалност композиције, речитост која нигде не прелази у красноречивост или вербализам. „Религија Његошева” је истинско ремек-дело, хармонично као антички храм саграђен од вербалне материје. Ништа у њему није сувишно и ништа му не недостаје. Анализа Његошеве философије је свеобухватна. Оно што се после тога писало о Његошу било је можда детаљније, опширније или научније, али ништа битно о њему није речено што се већ не би налазило у „Религији Његошевој”. После Првог светског рата појавили су се у српској књижевности сјајни стилисти, али ни Исидори Секулић, ни Јели Спиридоновић, ни Милошу Ђурићу и Владимиру Вујићу, ни Лазаревићу и Кашанину, нити било коме од славом овећаних или неовенчаних есејиста није пошло за руком да Владика Николаја свргне са престола српског есеја. Да Владика ништа друго

није написао, име Николаја Велимировића остало би за сва времена урезано у историју српске књижевности.

Човек ретких способности и великог формата, он је по много чему био изузетна појава. Као један од последњих претставника патријархалне Србије, Владика Николај је цео свој век провео у борби против материјализма градске интелигенције, отварао јој очи за религиозне проблеме, проширивао њен духовни видокруг и упознавао је са другим цивилизацијама, покушавајући истовремено да друштвени препород изведе преко сељаштва. Његов значај за српску књижевност био је огроман. Међутим, много је важније питање да ли ће он ући у историју светске књижевности. Посматра ли се стваралаштво Владике Николаја под тим углом, и најстрожа критика мора признати да „Молитве на језеру“, као песма у прози, представљају бесмртно дело религиозне поезије. Јер тешко би било у овоме столећу наћи религиозну књигу те врсте која би надмашила то ремек-дело Владичино. Без обзира на то што су до данас остале непознате ван граница наше земље, „Молитве на језеру“ спадају у бесмртне производе људског духа и једног дана морају доживети заслужено признање.

МУДРАЦ И ПРОРОК

Судбина Владике Николаја међу Србима била је чудна. Има великана којима савременици одају све почести и признања. А они који „нису рођени у своје време“ остану за живота непознати и непризнати међу својима, тако да њихову праву вредност открију тек следећа поколења или будући векови. Владика Николај је доживео и једно и друго. Његову вредност су Срби одмах осетили. У интелектуалним круговима је био цењен и поштован као велики, али не и генијалан ум, чак и од оних који га као човека нису волели. Највећи део српског свештенства га је славио, па делимично сматрао и светитељем. У народу је био познат и омиљен као мало ко. Без икаквог претеривања, може се рећи да је од 1910. године до Другог светског рата Владика Николај био најпопуларнија личност Српске цркве. Па ипак, нико се за то време није потрудио да у појединостима истакне и јасно покаже у чему се састојала његова вредност. У најбољем случају, знало се да је он „наш највећи црквени беседник“. Заборављало се или се превиђало да је он истовремено био религиозан песник, богослов, мислилац и пророк планетарних димензија, један од оних благодарећи којима Срби улазе у светску културу. Као да су људи, по његовим крупним корацима, рано наслутили да поред њих ходи човек циновског раста, али су тек постепено назрели суштину и сагледали домаћај његове величине. Истина, захваљујући оцу Јустину Поповићу, Владичин допринос богословљу је данас много боље продубљен и схваћен. Али то није све. Ако је богословље сунчана жижа његова стварања, сунчани зраци су озарили и обасјали многе друге области духовног живота.

Дело Владике Николаја нам открива да философ у њему није ништа мањи од религиозног беседника и песника. Нажалост, дубоке

мисли Владичине, разасуте по свим његовим делима, су често остале непримећене, мада дотичу, па и решавају, коренита питања човекове судбине. Када би се оне једном сабрале, могла би се саставити голема књига афоризама којима би тај велики познавалац људске душе надмашио Ла Рошфукоа, Шамфора, Вовнарга и Лобока. У највећем броју случајева, мисаност Владичина се уздиже до Паскалове. И нема сумње да је Владика Николај Велимировић, поред Божидара Кнежевића, најоригиналнији и најзначајнији српски мислилац XX века.

Уместо доказа, биће довољно овде поменути само неке „искре божествене“ које би, по лапидарности, могле ући у пословице.

Тако из „Речи о Свечовеку“:

„Историја бележи две врсте хероја, наиме оне који жртвују свој живот своме идеалу, и оне који жртвују туђи живот своме идеалу.“

„Свет највише страда од добрих дела која не потичу из добрих душа.“

„Највеће истине, сине, лакше ћеш доказати људима животом но речима. Зато и не почињи говорити о њима прво језиком, јер ћеш их довести у сумњу.“

„Децо, грех без сведока увек гледа да се понови“.

„Нема те ругобе која не верује у своју лепоту. Апологија је сталан пратилац ругобе, нарочито душевне“.

„Искрена молитва — безвремена — одмара душу у оноликој мери, у коликој неискрена замара.“

„Ни у чем човек није тако брз као у заборављању свога злодела, и ни у чем тако спор као у заборављању туђега“.

„Успешнија је на земљи организована глупост него дезорганизована памет.“

„Од речи се могу сазидати тврђи зидови између људи и људи, и богова и богова, него од челика.“

Па ипак, ако се траже оне најдубље дубине, онај најнижи слој или сам праизвор Владичине теолошке и философске мисли, онда треба сићи до наше светосавске традиције, до православног и светосавског Христа, односно до христоликог Светог Саве као српског оваплоћења Његовог. Кључ свега је Владичина укорењеност у тој традицији. Наш национални крвоток потиче од Светог Саве и кроз косовски завет народне поезије, преко Његоша, води до Николаја Велимировића. Владика је уједно камен међаш и путоказ на тој историјској линији. Отуда његова универсалност и његов профетизам.

Надахнут светосавском традицијом и Савиним свечовечанством, Владика Николај је боље од свих Срба био припремљен да прими учење Достојевског. У својој „Речи о Пушкину“ (Пишчев дневник“) овај руски геније снева „о великој и универсалној хармонији, о коначној и братској сагласности свих земаљских раса под законом Христова Јеванђеља. По Достојевском, специфичност руског човека треба тражити у његовом смислу за универсално: „Једном правом Русу — тврди Достојевски — Европа и судбина читаве велике аријевске расе су исто тако драге као сама Русија, као судбина ро-

дне груде, јер наша судбина је универсалност која није освојена ма-чем него братством, нашим братским напором да људе приведемо јединству". Међу Србима је та узвишена мисао наишла на одјек првенствено у делима Владике Николаја. У јеку Балканских ратова и националног буђења, Владика опомиње: „Борба за националне идеале у нашем времену то је само један ступањ, на који морамо стати, да би с њега могли више у висину корачити ка општечовечанском идеалу. Не може се са најнижег ступња скочити на највиши. Национална борба нашег времена то је огањ, кроз који сви народи на земљи морају проћи, да би очишћени и прекаљени могли ући у Царство Божје. Национална борба је тесаоница и глачаоница човечанства" („Изнад греха и смрти", беседа „Оргија на гробљу"). Тај „осећај братства свечовечанскога" и „нацрт будућег васпитања и будућег човечанства које треба да буде боље и срећније од нас данашњих избијају на скоро свакој страници „Речи о свечовеку".

Али Владичин универсализам није прост збир несабирљивог, ни дисонантни скуп непомирљивих противречности, ни неускладива колекција идола у римском Пантеону него хармонично трансцендирање кроз свечовечанског Богочовека. То најбоље долази до изражаја у његовој беседи „Сан о словенској религији — сањан целог једног живота" („Изнад греха и смрти"). До сада је свечовечанство Словена ишло у ширину. Но и католичанство иде у ширину. И католички универсализам тежи да обједини све људе, народе и расе. Православни универсализам доноси једну нову димензију, јер саборност — изнад и пре свечовечанства — претпоставља нарасле религиозну плирому пуноћу. Стога се Владика обраћа Словенима: „Но кад ће ваша душа почети да чезне за дубином?" Ту дубину су Словени првенствено тражили у науци, уметности и економији, а Владика их опомиње: „Не наука, него религија... И не економија, него религија... Чека се од вас да дођете и кажете н о в у р е ч." Под условом да та религија носи печат православља: „Ваша религија мора имати три знака по којима ће се познати: светост, саборност и апостолство." Прожета религиозним надахнућем и сама култура ће постати „култ Богу". Тада и тек тада, кроз обновљено православље: Ви ћете својом саборном религијом сабрати браћу разједињену. Ви ћете избрисати границе међу људима, међу народима и расама, међу верама и философијама. Свачија вера наћи ће један тон у вашој харфи, и у свачију веру ви ћете унети по један звучан и дубок тон". После дугих векова, освануће најзад и дан социјалне правде: „Ви морате доћи с једном бољом економском правдом. Царство земаљско припада царству небесноме нити се може одвојити од овога. У царству земаљскоме мора да влада сем земаљске и небеска правда, као што и у небеском царству није сасвим презрено земаљско мерило вредности. По први пут у историји, култура ће бити свечовечанска, а не само својина једног дела човечанства: „До сад су људи и народи стварали културу. Сад треба да дође епоха у којој ће цео род људски саборно стварати. А дотле, док Словени духовно не сазру за тој подухват и подвиг спасења, боље је ћутати него узнемиравати човечанство лажним решењима и полу-решењима: „Удубите поглед свој

у себе. И не одговарајте све докле се не осетите религиозни. Ако ћете чекати то и хиљаду година — не одговарајте”.

Читав „Сан о словенској религији” има пророчки карактер који је, поред свечовечанског, главно обележје Владичине духовности. На пророка се обично гледа као на човека који предвиђа будућност, а „предвиђање будућности” је само приближан и прилично неадекватан израз којим се означава последица пророштва. Пророк је онај који чита нацрт Божји, који разуме намере Божјег Провиђења и, следећи од почетка до краја ту божанску логику, извлачи закључке који се намећу људима. У том смислу, Владика Николај је свакако био народни и православни пророк. Као такав, он је пророковао и на дужи и на краћи рок. Прави пророк не претсказује само оно што ће се збити у далекој будућности; од њега се очекује да буде духовни вожд и водич „hic et nunc”, у овом тренутку, и да на свакој историјској раскрсници каже треба ли скренути лево или десно. Истина, то чине и политичари, али пророк се од њих разликује по томе што он изводи народ на пут спаса. Владика је био један од таквих пророчки надахнутих вођа народних уочи Балканских ратова и кумановске битке, 1912. године, Српски народ беше спреман на своје „бити или не бити”. У том судбоносном часу, Владика је са поуздањем Божјег човека потврдио да је спас у борби. Отуда његов мушки и спокојни позив своме поколењу: „Разумимо време у коме живимо. Свако време налаже нарочите дужности. Ако будемо мислили на дужности оних који ће живети хиљаду година после нас, нећемо испунити дужност овога времена и овога места, где нас је Провиђење ставило. А ако ми не испунимо своју дужност, неће ни наши потомци после хиљаду година моћи своју испунити („Изнад греха и смрти, беседа „Оргија на гробљу”). Због те унутрашње непоколебљивости, још узбудљивије звучи његова беседа „говорена после почетних борби пред Кумановску битку”: „Инстинк народни повео је овај рат, а не дипломатија. По чему је још овај рат светији од других ратова? По томе што се њиме врши једно велико дело Божје, дело искупљене и васкрсле правде. Од куда ви то знате? питају нас народи Запада. Ми вам то не можемо доказати, одговарамо ми. Ми то сви на Балкану осећамо, ми који смо преживели једну петстогодишњу трагедију. Ми осећамо да се та трагедија ближи крају. Ми то осећамо свим бићем својим. Вуче нас некаква историјска тежа на дело које деламо, као што земљина тежа вуче низа страну воду једнога бујног потока са врх брда. Ми осећамо да морамо да ратујемо. Не гони нас у рат један човек, нити једна држава, но некакав унутрашњи инстинкт народни. А ко даје инстинкте ако не Бог? А све што Бог даје зар није свето?” („Изнад греха и смрти”, беседа „О Првим жртвама”).

Као што је Филип Вишњић за време Првог српског устанка са непогрешивошћу пророка препознао у Карађорђу народног Месију, тако Владика Николај 1912. зна да је турском ропству дошао крај, да је победа близу и народни васкрс неминован. Откуда обојици то убеђење и толика самопоузданост, као да су старозаветни пророци? Јер, заиста, све се збива као да је посреди испуњење једног пророчанства. Уосталом, Владика Николај све историјске догађаје тога

времена и преживљава испуњен свешћу да присуствује остварењу једног пророчанства, па се пита: „Ко је дао народу поробљеном једно пророчанство које је пет столећа било удаљено од остварења? ... Ко је најпре исказао то пророчанство? Узалуд ћете испреметати сву историју, нећете сазнати. То и није пророчанство једнога човека но целог народа ... Какво пророчанство? Пророчанство о крајњем триумфу народне правде, пророчанство о васкрсу и слободи, и величини. Косово је дало зачетак томе пророчанству, зачетак и оправдање” („Изнад греха и смрти”, беседа „О народном пророчанству”).

Но свако пророчанство није од Бога и сваком пророчанству није дато да се испуни. Па ни косовска философија историје се не би уздигла до пророчанства да је православна вера српског народа није одмах пренела на један други, виши, христолошки план. Само је Христос могао дати смисао Косову, а Владици Николају смелост да пред светом узвикне: „Ми верујемо да Бог кроз нас врши своје дело”. Владика Николај се усуђује да то каже зато што је, попут Српске цркве и народа, читаву српску историју претходно ставио у христолошке оквире: „Није Бог изабрао Турке да нас Турци просвете, но да нас казне. Нису Турци дошли на Балкан као васпитачи наши но као судије наше ... Посматрајте, браћо, све велике историјске догађаје кроз тробојну признају пада, искупљења и васкрсења, и разумете их” („Изнад греха и смрти”, беседа „О првим жртвама”). Прихвате ли се као одгонетка и полуге историје, искупљење и Васкрсење осигуравају божанску аутентичност и неминовност косовског пророчанства: „Народна поезија из доба ропства ништа друго није до опевано народно пророчанство. Који је народ до сад певао, кад је у ропском јарму гледао крај своје историје? Никоји. Песма је доказ наде и вере; песма у злу јесте пророчанство. Турци — господари, нису најтежем ропству, зато што је био далеко од помисли да је то ропство крај његове историје, и што је живео вером да је његово ропство само један мост између два велика дана. Један је дан био Видовдан. На други се морало с надом чекати. Цела је наша поезија народна пророчанска, не: она је сва — пророчанство” („Изнад греха и смрти”, беседа „О народном пророчанству”).

Пророчанства Владичина на дужи рок се односе на последице грешности западне цивилизације и српског народа уколико је за њу везан. Пре свега, Владика прекорева европске народе због себичности и равнодушности које су у прошлости показали за судбину хришћана у Отоманском царству. Осуђује посебно европске „миротворце” који затварају очи пред чињеницом да је турски „мир” коштао поробљене народе скупље но рат: „Статус кво на Балкану не значи ни издалека мир но најзверскији и најгнуснији рат, рат из заседе, рат мучки и злочиначки, рат необјављен, у коме једна страна има само да подметне своје главе под ешафот, а друга да обара секиру и сече” („Изнад греха и смрти”, беседа „Међу Сцилом и Харибдом”). Ко не би видео актуелност овог неискупљеног греха, кад се има у виду равнодушност Запада пред страдањем православних хришћана под бољшевизмом и — за време последњег рата — под нацистичком влашћу, уистину највећим прогоном Христове Цркве у историји? Зар, после одласка Турака из Европе, не чусмо и за друге народе који

за време рата изгубише двадесет милиона људи, а за време „мира“ трипут толико? Ужаснут гресима Запада и ничеовским моралом „надчовечуљка“, Владика Николај довикује „тетовираним“ синовима „Вавилона Великог“: „Узалуд ви шарате кожу да би отклонили пажњу од онога што вам је испод коже... Видео сам вас до дна, зато је моје гађење дошло до врха“. Пре Освалда Шпенглера и Срећка Косовела, Владика Николај прориче пропаст „Вавилона Великог“ и посебно Европе: „Ваистину вам кажем, срушиће се Вавилон Велики до испод темеља. Јер је у зидове његове ушао црв са Голготе, који га разгриза у прах и пепео. Ваистину, напрасно вас теше мудраци ваши: „тврди су зидови Вавилона, нико их не може порушити“. Гле, печат је ударен на декрет и рушење је почело... Тешко теби, Европо, нероткињо пророка!... Тешко теби, Европо, тешко теби, Гордости Бела! Да је морском песку проповедано моје Еванђеље хиљаду година, он би се дигао са дна на површину и засјао би дијамантским сјајем. И земља би већ постала сапутница осталих звезда... Сама себе си осудила и не треба нико да те суди. Настају само дани извршења осуде“ („Речи о Свечовеку“, поглавља „Вавилон Велики“ и „Тешко теби, Витсаидо“).

Многа пророштва су условна, зависна од огрезлости у греху или од покајања људи и народа. У последњим поглављима Књиге поновљених закона, Мојсије ставља Израил пред избор: или ће поштовати Закон Божји и уживати у свему плодове Његових благослова, или ће бити неверан Закону и заслужити казну Божју, прогоне и ропство. У случају пророка Јоне, дешава се обратно. По налогу Божјем, Јона је прорекао пропаст Ниниве. Али Нинивљани су се у међувремену покајали и Бог им је опростио, по цену неиспуњења Јониног пророчанства. Нешто слично се догађа и са „Вавилоњанима“ у „Молитвама на језеру“, који би могли бити и његови сународници. Владика ту жигоше и „оне што просвећују“ а заслепљују и „оне који воде народ“, а уствари га заводе, па пита Господа како ће их казнити. Бог му поверава шта ће бити са „просветитељима“: „У старости својој слушаће клепет мачева на прагу своме, и умираће од глади, ћелави и дрљави, а неће смети извирити се кроз врата, да опомену ученике своје. Чиме ће их опоменути, кад је име моје избачено из хајдучког срца њиховог? Судбина „народних вођа“ и народа који су завели биће још страшнија: „Осирوماшиће, и мишеви ће им пролетати кроз продрту кошуљу. Сневаће буне преварених и похараних, и дизаће се у поноћи, престрашени и ознојени. Биће им дуг живот, да би им казна била дужа. Доживеће да виде свој дом у згаришту, и бежаће из своје земље, гладни и болесни, и неће смети изговорити своје име ни пред ким. Гледаће туђинце у својој земљи, и просиће комад хлеба од њих. Горе ће бити држави њиховој него римској, јер имадоше Рим за пример и не поучише се. Слушаће клетве свога имена, и неће смети провирити на прозор. Гледаће свој народ где га везана у поворкама воде, и бојаће се за себе. И слушаће, и у сну и на јави, проклињања свога имена, и дрхтаће — дрхтаће а неће моћи умрети.

Престрављен тим визијама, Пустињак охридски завапи:

— Господе Велики и Страшни, сви су Твоји путеви милост и истина. Шта ћеш чинити са заслепљеним, заведеним, слаганим и похараним?

На то ће Господ:

— Ако се ко сети имена Мога, сетићу се и Ја њега и спашћу га. Чекам да ко викне — и одазваћу се. Докле има викања на земљи, имаће и одјека на небу. Ја сам Онај који је најближи свима и свему. Дајем се ономе ко Ме жели, повлачим се од онога ко Ме не познаје. Без Мене, свет је пухор пепела. И без Мене људи су немоћнији од пухора.”

Све је ту речено ономе који разуме. У великом огледалу Владике Николаја Велимировића све је обухваћено: и прошлост, и садашњост, и будућност.

„Спас је твој у теби, Израиљу.”

М. С. М.

S U M M A R Y

THE HERMIT OF OCHRID

(Bishop Nickolay Velimirovich 1880 — 1956)

The main result of this deep study is the Author's separation between Mysticism as such and Religious Poetry. A great mystic is rather anti-culture oriented; he does not feel congenial with Art, because no Art is fit to reproduce his extatic experience with God.

The Author argues that Bishop Nickolay, eventhough a true Ascetic, has not been a Mystic, but a Religions Poet. His book entitled „The Prayers on the Lake” proves it.

Influence of Vedantic pantheism has been felt only on the level of Bishop's poetry. Otherwise, biblically rooted, Nickolay Velimirovich was an inspired preacher and apologete of the Church, close to allegorical symbolism of our great Mystics.

With a stature of a Prophet, Bishop Nickolay had a startling message not only for Serbia, but to the whole of Orthodoxy, and even wider.